

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΠΑΝΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Β', Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΛΕΙ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Δυστυχώς η κατάσταση των λατινικών γραμμάτων στη χώρα μας δεν είναι και τόσο ενθαρρυντική. Αντί μάλιστα να καλυτερεύουν τα πράγματα, αυτά τείνουν συνεχώς προς το χειρότερο. Το πρόβλημα ξεκινά από τους μαθητές των Θεωρητικών Κατευθύνσεων και τερματίζει στις Φιλοσοφικές Σχολές, για να ξαναγυρίσει πάλι πίσω, δημιουργώντας έναν φαύλο κύκλο. Οι ώρες διδασκαλίας στα σχολεία είναι εξαιρετικά λίγες, ενώ και τα γνωστικά αντικείμενα Λατινικών στα ελληνικά Πανεπιστήμια είναι ελάχιστα (ακόμη και για την κλασική ειδίκευση).

Αυτή όλη η κατάσταση υπήρξε κινητήρια δύναμη στην προσπάθειά μου να συγγράψω αυτό το εγχειρίδιο. Διότι τα Λατινικά στη χώρα μας δεν υστερούν μόνο στα σχολεία και στα Πανεπιστήμια (δηλ. διδακτικά) αλλά και στην έρευνα. Δυστυχώς, τα εγχειρίδια λατινικής γλώσσας και γραμματείας είναι εξαιρετικά λίγα και κάποια από αυτά εντελώς προχειρογραμμένα.

Το παρόν εγχειρίδιο, που επιγράφεται “Γραμματική της Λατινικής Γλώσσας”, σκοπό έχει να δημιουργήσει ένα υπόβαθρο στην ελληνική φοιτητική νεολαία, που ενδιαφέρεται για τα Λατινικά, εφόσον δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι η Γραμματική είναι η βάση για την κατανόηση μιας λογοτεχνίας. Παράλληλα, φιλοδοξούμε να αντικαταστήσουμε κάποια παλαιά εγχειρίδια σπουδαίων δασκάλων, τα οποία όμως είτε έχουν αρχίσει να ξεπερνιούνται είτε δεν είναι αρκετά εύχρηστα στις μέρες μας, ενώ από την άλλη αυτό το εγχειρίδιο πλάι σε κάποιες άλλες εκδόσεις μπορεί να δώσει στους Έλληνες φοιτητές τα απαραίτητα εφόδια, προκειμένου να μπορέσουν να μελετήσουν τη λατινική φιλολογία.

Το βιβλίο διαιρείται στα εξής κύρια μέρη: α) Φθογγολογικό, β) Τυπολογικό, γ) Συντακτικό, δ) Ετυμολογικό. Επειδή στα αρχαία Ελληνικά το Συντακτικό είναι αρκετά εκτεταμένο είναι σύνθητες φαινόμενο να τυπώνεται σε ξεχωριστές εκδόσεις και η Γραμματική να περιλαμβάνει τα υπόλοιπα (φθογγολογικό, τυπολογικό, ετυμολογικό). Στην πραγματικότητα όμως η Γραμματική περιλαμβάνει και το Συντακτικό. Στο φθογγολογικό παρουσιάζουμε τους φθόγγους της γλώσσας, τους κανόνες που τους διέπουν, κανόνες μετρικής, θέματα προσωδίας, κ.ά. Στη συνέχεια στο τυπολογικό μέρος παρουσιάζουμε τους κανόνες που διέπουν το σχηματισμό των κλιτών τύπων καθώς και τους άκλιτους. Στο συντακτικό παρουσιάζουμε τους κανόνες σύνδεσης των προτάσεων καθώς και το ρόλο των απλών λέξεων στο σχηματισμό λόγου, ενώ τέλος στο ετυμολογικό εξετάζουμε τον σχηματισμό νέων λέξεων καθώς και την προέλευση των ήδη υπαρχουσών.

Οφείλουμε να σημειώσουμε ότι για διευκόλυνση του αναγνωστικού κοινού τύποι που σε άλλες γραμματικές ή τα σχολικά εγχειρίδια δίνονται εν συντομία (π.χ. κλίση αντωνυμιών), εδώ τα παραθέτουμε αναλυτικά. Ακόμη επιχειρήσαμε να δώσουμε όσο το δυνατόν περισσότερο παραστατικά και κατάλληλα παραδείγματα κυρίως στο τυπολογικό και το συντακτικό, ούτως ώστε να μην υποβάλλονται οι χρήστες σε καμία σύγχυση.

Στο τέλος του βιβλίου παραθέτουμε ένα Παράρτημα, το οποίο περιλαμβάνει: α) έναν κατάλογο ανωμάτων ρημάτων και β) κείμενα προς εξάσκηση από διάφορους Λατίνους συγγραφείς.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω κάποιους ανθρώπους που είτε στήριξαν την προσπάθειά μου είτε με βοήθησαν ηθικά και υλικά. Πρώτα πρώτα πρέπει να ευχαριστήσω την κ. Ρ. Παπαδάτου, φιλόλογο Μέσης Εκπαίδευσης, η οποία μ' εφοδίασε με τις πρώτες και βασικές γνώσεις αλλά κυρίως με την αγάπη για αυτή τη γλώσσα. Ύστερα, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κ. Ε. Καρακάση, Λέκτορα της Λατινικής Φιλολογίας στο Α.Π.Θ., ο οποίος με μύησε ακόμη βαθύτερα στην ομορφιά των λατινικών γραμμάτων. Αισθάνομαι ακόμη υπόχρεος απέναντι στους κ.κ. Δ. Κ. Ράιο, Καθηγητή Κλασικής Φιλολογίας στο Παν/μιο Ιωαννίνων, απ' τον οποίο διδάχθηκα αρκετά ειδικά σημεία της Λατινικής Γραμματικής και χάρη σ' αυτόν αυτό το εγχειρίδιο απέφυγε αρκετά λάθη, Ε. Χουλιάρá, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παπυρολογίας στο Παν/μιο Ιωαννίνων, Ε. Γκαστή, Επίκουρο Καθηγήτρια Κλασικής Φιλολογίας στο Παν/μιο Ιωαννίνων, και Μ. Παπαδημητρίου, Επίκουρο Καθηγήτρια Λατινικής Φιλολογίας. Όλοι οι προαναφερθέντες υπήρξαν σημαντικές επιδράσεις στη ζωή μου και σίγουρα με βοήθησαν να αγαπήσω ακόμη περισσότερο αυτή την υπέροχη λογοτεχνία, η οποία έχει τόσα πολλά να προσφέρει στην ανθρωπότητα.

Δε θα μπορούσα όμως να κλείσω αυτόν τον Πρόλογο δίχως να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την υλική της συμπαράσταση όλα αυτά τα χρόνια καθώς και τον εκδοτικό οίκο Ζήτη, ο οποίος ανέλαβε την έκδοση του παρόντος εγχειριδίου. Τέλος, θα ήταν μεγάλη μου παράλειψη αν δεν ευχαριστούσα τις συναδέλφους και φίλες, Ι. Περματζή και Δ. Ε. Παπακωνσταντίνου καθώς και τους φίλους μου κ.κ. Σ. Κ. Πέτσιο και Π. Κατσουλάκη για υλικοτεχνικές συμβουλές στη συγγραφή. Η σημαντικότερη ωστόσο βοήθεια των παραπάνω φίλων ήταν η πίστη τους στο εγχείρημά μου, η οποία με βοήθησε σε καιρούς που ήμουν στα πρόθυρα να σταματήσω την παρούσα εργασία. Πρέπει να σημειώσουμε ακόμη ότι μεγάλη οφειλή χρωστούμε στον αείμνηστο καθηγητή Θ. Α. Κακριδή, του οποίου η

Γραμματική της Λατινικής Γλώσσας (Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα χχ) υπήρξε βασικός αρωγός και πολύτιμος σύμβουλος, αφού μέχρι σήμερα είναι ο μόνος αξιόπιστος και πλήρης οδηγός για τη Λατινική γλώσσα στην ελληνόγλωσση βιβλιογραφία.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να εκφράσω την ευχή μου αυτό το βιβλίο να καταστεί ένα κατάλληλο βοήθημα για το ελληνικό αναγνωστικό κοινό. Ελπίζω να διαβαστεί και να κριθεί ούτως ώστε να μπορέσει να διορθωθεί, όπου αυτό είναι αναγκαίο. Σε κάθε περίπτωση την ολοκληρωτική ευθύνη για οποιοδήποτε λάθος ή παράλειψη τη φέρει ο συγγραφέας. Το παρόν εγχειρίδιο αφιερώνεται ολόψυχα σε όλους αυτούς που στήριξαν τις Λατινικές σπουδές και σ' αυτούς που με πίστεψαν. Ελπίζω να μην τους απογοητεύσω.

Πύργος Ηλείας
Ανδρέας Γ. Πανουτσόπουλος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	15

Μέρος Ι: Φθογγολογικό

Κεφάλαιο Α': Το λατινικό αλφάβητο.....	21
Κεφάλαιο Β': Διαίρεση συμφώνων	24
Κεφάλαιο Γ': Ποσότητα συλλαβών	25
Κεφάλαιο Δ': Τονισμός των λατινικών λέξεων	26
Κεφάλαιο Ε': Λατινική μετρική.....	27
Κεφάλαιο Στ': Σημεία στίξης	32

Μέρος ΙΙ: Τυπολογικό

Κεφάλαιο Ζ': Τα μέρη του λόγου.....	35
Κεφάλαιο Η': Ουσιαστικά	38
1. Η α' κλίση ουσιαστικών	38
2. Η β' κλίση ουσιαστικών	39
3. Η γ' κλίση ουσιαστικών	41
4. Η δ' κλίση ουσιαστικών	44
5. Η ε' κλίση ουσιαστικών	45
Κεφάλαιο Θ': Ανώμαλα ουσιαστικά.....	47
Κεφάλαιο Ι': Επίθετα	50
Α. Δευτερόκλιτα επίθετα	50
Β. Τριτόκλιτα επίθετα	52
Κεφάλαιο ΙΑ': Παραθετικά.....	53
Α. Παραθετικά επιθέτων	53

B. Παραθετικά επιρρημάτων	56
Κεφάλαιο IB': Οι αντωνυμίες	58
1. Η προσωπική αντωνυμία	58
2. Οι κτητικές αντωνυμίες	59
3. Οι δεικτικές αντωνυμίες	61
4. Οι οριστικές αντωνυμίες	63
5. Οι αναφορικές αντωνυμίες	65
6. Οι ερωτηματικές αντωνυμίες	67
7. Οι αόριστες αντωνυμίες	67
I. Οι αόριστες ουσιαστικές αντωνυμίες	67
II. Οι αόριστες επιθετικές αντωνυμίες	72
Κεφάλαιο ΙΓ': Τα αριθμητικά	79
Κεφάλαιο ΙΔ': Το ρήμα	87
1. Εισαγωγικά στο ρήμα	87
2. Ρήματα α' συζυγίας	88
3. Ρήματα β' συζυγίας	92
4. Ρήματα γ' συζυγίας	95
5. Ρήματα δ' συζυγίας	98
6. Ονομαστικοί και ρηματικοί τύποι	103
α. Το απαρέμφατο	103
β. Η μετοχή	106
γ. Το σουπίνο	107
δ. Το γερούνδιο	107
ε. Το γερουνδιακό	108
Κεφάλαιο ΙΕ': Ρήματα με ιδιαιτερότητες στην κλίση τους	109
1. Το ρήμα <i>sum</i>	111
2. Το ρήμα <i>possum</i>	112
3. Το ρήμα <i>eo</i>	113
4. Το ρήμα <i>fio</i>	115
5. Το ρήμα <i>fero</i>	117
6. Τα εις <i>-io</i> ρήματα (e.g. <i>facio</i>)	119
7. Ημιαποθετικά ρήματα	124
8. Αποθετικά ρήματα	126
9. Το ρήμα <i>volo</i>	128

10. Το ρήμα <i>nolo</i>	129
11. Το ρήμα <i>malo</i>	130
12. Το ρήμα <i>edo</i>	131
13. Ελλειπτικά ρήματα	133
14. Απρόσωπα ρήματα	137
15. Η περιφραστική συζυγία	137
Κεφάλαιο ΙΣΤ': Τα άκλιτα μέρη του λόγου	139
1. Επιρρήματα.....	139
2. Προθέσεις.....	140
3. Σύνδεσμοι.....	140
4. Επιφωνήματα.....	142

Μέρος ΙΙΙ: Συντακτικό

Κεφάλαιο ΙΖ': Η πρόταση και οι όροι της	145
Κεφάλαιο ΙΗ': Οι ονοματικοί προσδιορισμοί	152
Κεφάλαιο ΙΘ': Η χρήση των πτώσεων	155
A. Οι ορθές πτώσεις	155
1. Η ονομαστική	155
2. Η κλητική	155
B. Οι πλάγιες πτώσεις	155
1. Η γενική	155
2. Η δοτική.....	158
3. Η αιτιατική	161
4. Η αφαιρετική.....	162
Κεφάλαιο Κ': Η εκφορά των διαφόρων προσδιορισμών	164
1. Η συνοδεία	164
2. Η ύλη	164
3. Η καταγωγή	164
4. Το έγκλημα και η ποινή.....	165
5. Η αξία.....	165
6. Ο σκοπός	166
7. Η αναφορά	168

8. Ο τρόπος.....	169
9. Το όργανο και το μέσο	169
10. Η σύγκριση	170
11. Η αιτία.....	171
12. Ο τόπος.....	172
13. Ο χρόνος	173
Κεφάλαιο ΚΑ': Η χρήση των αντωνυμιών	175
1. Οι προσωπικές αντωνυμίες.....	175
2. Οι δεικτικές αντωνυμίες.....	175
3. Οι κτητικές αντωνυμίες	176
Κεφάλαιο ΚΒ': Το ρήμα	177
1. Διαθέσεις	177
2. Οι χρόνοι	177
3. Οι εγκλίσεις.....	177
Κεφάλαιο ΚΓ': Η σύνταξη του ρήματος	178
α. Ενεργητικά ρήματα.....	178
β. Μέσα ρήματα	180
γ. Παθητικά, αποθετικά και ουδέτερα ρήματα.....	180
Κεφάλαιο ΚΔ': Η σημασία των χρόνων και των εγκλίσεων του ρήματος	182
1. Οι χρόνοι της οριστικής στις ανεξάρτητες προτάσεις.....	182
2. Οι χρόνοι της οριστικής στις εξαρτημένες προτάσεις.....	183
3. Οι εγκλίσεις.....	184
Κεφάλαιο ΚΕ': Η σύνδεση των προτάσεων.....	186
Κεφάλαιο ΚΣΤ': Οι δευτερεύουσες προτάσεις	189
1. Οι συμπερασματικές προτάσεις	189
2. Οι βουλητικές προτάσεις	190
3. Οι παραβολικές προτάσεις	190
I. Απλές παραβολικές προτάσεις.....	191
II. Υποθετικές παραβολικές προτάσεις	191
4. Οι υποθετικές προτάσεις	192
5. Οι εναντιωματικές προτάσεις	193
6. Οι παραχωρητικές προτάσεις.....	193
7. Οι χρονικές προτάσεις.....	193

8. Οι αιτιολογικές προτάσεις.....	195
9. Οι τελικές προτάσεις	196
10. Οι προτάσεις του <i>quominus</i> και του <i>quin</i>	196
11. Οι ενδοιαστικές προτάσεις	197
12. Ευθείες ερωτηματικές προτάσεις (ή ευθείες ερωτήσεις)	198
13. Πλάγιες ερωτηματικές προτάσεις (ή πλάγιες ερωτήσεις).....	199
14. Αναφορικές προτάσεις.....	200
I. Αναφορικές επιθετικές προτάσεις.....	201
II. Αναφορικές επιρρηματικές προτάσεις	201
III. Αναφορικές ουσιαστικές προτάσεις.....	202
Κεφάλαιο ΚΖ': Οι ονοματικοί / ρηματικοί τύποι.....	203
1. Το απαρέμφατο	203
2. Η μετοχή	204
I. Τα είδη των μετοχών	204
A. Η επιθετική μετοχή.....	204
B. Η κατηγορηματική μετοχή	205
Γ. Η επιρρηματική μετοχή.....	205
II. Ανάλυση μετοχής σε δευτερεύουσα πρόταση	206
3. Το γερούνδιο	207
4. Το γερουνδιακό.....	209
5. Το σουπίνο.....	212
Κεφάλαιο ΚΗ': Ο πλάγιος λόγος	213
Κεφάλαιο ΚΘ': Πλαγιασμένοι υποθετικοί λόγοι.....	218
Κεφάλαιο Λ': Φαινόμενα της λατινικής γλώσσας (λατινισμοί).....	224
1. Η αφαιρετική απόλυτος (χρονική μετοχή)	224
I. Γνήσια και νόθος αφαιρετική απόλυτος χρονική μετοχή	224
II. Ιδιόμορφη (ή ιδιάζουσα ή ατελής) αφαιρετική απόλυτος χρονική μετοχή	225
2. Η χρήση του <i>cum</i>	226
I. <i>cum</i> και υποτακτική (<i>cum</i> ο περιστασιακός)	226
II. <i>cum</i> και οριστική (<i>cum</i> ο χρονικός)	226
3. Η αλληλοπάθεια.....	227
4. Η αυτοπάθεια.....	228

Κεφάλαιο ΛΑ': Οι προθέσεις	229

Μέρος IV: Ετυμολογικό

Κεφάλαιο ΛΒ': Παραγωγή	233

1. Παράγωγα ουσιαστικά	233
2. Παράγωγα επίθετα	233
3. Παράγωγα ρήματα	234

Κεφάλαιο ΛΓ': Σύνθεση	235

Παράρτημα

1. Κατάλογος ανωμάτων ρημάτων	239
2. Συμφωνία της δεικτικής και της αναφορικής αντωνυμίας με το ουσιαστικό προς το οποίο αναφέρονται	253
3. Ασκήσεις.....	254

Βιβλιογραφία	299

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με την ευκαιρία που μάς δίνεται να παρουσιάσουμε τη Γραμματική της Λατινικής γλώσσας στο παρόν εγχειρίδιο, θελήσαμε να δώσουμε και μία Εισαγωγή με συνοπτικά στοιχεία γι' αυτή τη λογοτεχνία, της οποίας όργανο υπήρξε η συγκεκριμένη γλώσσα.

Κατ' αρχήν με τον όρο Λατινική γλώσσα εννοούμε τη γλώσσα που μιλούσαν οι κάτοικοι της περιοχής του Λατίου. Είναι μάλιστα απορίας άξιον ότι ενώ, για να δηλώσουν την εθνικότητά τους, χρησιμοποιούσαν το επίθετο “Ρωμαίος”, για τη γλώσσα τους διατήρησαν το επίθετο “Λατινική”¹. Αυτή η γλώσσα², όπως και οι κάτοικοι που τη μιλούσαν, πέρασε από διάφορα στάδια, καθώς έπρεπε να αντιμετωπίσει και άλλες τοπικές ιταλικές γλώσσες³. Όμως, η Ρωμαϊκή γλώσσα ήταν αυτή που επικράτησε, παρ' όλη την αρχική της βαρβαρότητα⁴, κυρίως εξαιτίας των κατακτήσεων της Ρώμης. Έτσι, σε σύντομο χρονικό διάστημα η Λατινική – Ρωμαϊκή γλώσσα ήταν η επιβληθείσα σε όλους τους κατεκτημένους πληθυσμούς πλην του ελληνικού ή των εξελληνισμένων⁵, αφού Ελληνική και Λατινική πάντα συμβάδιζαν ακόμη και στα χρόνια που η Λατινική είχε την πρώτη θέση.

1. Σχετικά με το θέμα αυτό βλ. L. Bieler, *Ιστορία της Ρωμαϊκής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Ά. Σκιαδάς, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα ²1972, σελ. 19 κ. εξ.· βλ. ακόμη H. J. Rose, *Ιστορία της Λατινικής Λογοτεχνίας*, Α': “Από τις ρίζες ως την ποίηση του Αυγούστου”, μτφρ. Κ. Χ. Γρόλλιος, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα ⁴1993, σελ. 20.

2. Σχετικά με την ιστορία της Λατινικής γλώσσας βλ. J. Kramer, *Ιστορία της Λατινικής Γλώσσας*, στο “Εισαγωγή στην Αρχαιογνωσία” (γεν. εκδ. F. Graf), μτφρ. Δ. Ζ. Νικήτας, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα ²2003 (¹2001), σελ. 129-180.

3. Ίσως θα έπρεπε να μιλήσουμε με τον όρο διαλέκτους. Όμως δε μιλούμε για το ίδιο φαινόμενο, που παρατηρήθηκε στην Ελλάδα, όπου υπήρξαν τέσσερις διάλεκτοι, αλλά όλες ήταν η ίδια γλώσσα. Νομίζω λοιπόν ότι για την Ιταλία μπορούμε να μιλούμε για ιταλικές γλώσσες.

4. Ο Rose, ό. π. σελ. 16, σημειώνει: “Πιθανόν όμως, αν έναν παρατηρήτη του έτους 500 π.Χ. ή κάπου εκεί γύρω τον ρωτούσε κανείς, ποια από αυτές νόμιζε πως ήταν λιγότερο πιθανό ότι θα μπορούσε να συναγωνιστεί κάποτε την ελληνική ως όργανο πολιτισμένου διαλόγου και ευγλωττίας, θα έλεγε τη Λατινική”.

5. Δηλ. η Λατινική επιβλήθηκε σε όλη τη σημερινή Δυτική Ευρώπη με εξαίρεση κάποιες περιοχές, στις οποίες παραμένουν κάποια υπολείμματα των Κελτών και των Βάσκων. Επίσης, η Λατινική υπέκυψε και στις χώρες της Αφρικής όχι όμως από αυτές που προϋπήρχαν αυτής, αλλά κυρίως από γλώσσες νέες, κυρίως εισαγόμενες από τους Μωαμεθανούς. Πρβλ. H. J. Rose, ό. π., σελ. 17.

Η Λατινική ήταν η γλώσσα μιας μικρής περιοχής, του Λατίου, και είχε προέλθει από την ανάμιξη της σαβινικής (παραλλαγή της οσκικής) με μία άλλη γλώσσα συγγενική της, η οποία μιλιόταν από βάρβαρους προελληνικούς ιθαγενείς της Σικελίας. Έτσι, η Λατινική, ευρισκόμενη τόσο κοντά στην ελληνική, είχε τη δυνατότητα να εκπολιτισθεί και το κατόρθωσε⁶. Πέρασε από ένα διάστημα γρήγορων αλλαγών, πράγμα αρκετά σύνηθες σε βάρβαρες γλώσσες. Οι μελετητές της θεωρούν ότι όταν έφθασε σε σημείο άξιο να μελετηθεί (από φιλολογική άποψη) είχε ήδη χάσει αρκετά στοιχεία από το τυπολογικό της, όπως κάποιες κλίσεις, καταλήξεις ρηματικών τύπων, αλλοιώσεις στις διφθόγγους της καθώς κι εκπτώσεις στις εγκλίσεις της.

Παρ' όλα αυτά, από τα στοιχεία που έχουν φθάσει ως εμάς μπορούμε να εξαγάγουμε κάποια συμπεράσματα, τα οποία μας πιστοποιούν την πολύ μεγάλη σχέση μεταξύ Ελληνικής και Λατινικής⁷. Πολύ μεγάλη σχέση παρατηρούμε σε δύο ακόμη σημεία που προσωπικά τα θεωρώ πολύ σημαντικά για την σύγκριση δύο γλωσσών: την προσωδία και τα μετρικά συστήματα. Ο τονισμός της Λατινικής είναι και αυτός “μουσικός” και όχι “δυναμικός”, όπως είναι π.χ. ο νεοελληνικός⁸. Επίσης, τα μέτρα που χρησιμοποίησε η λατινική ήταν τα ίδια με την ελληνική και μάλιστα γνωρίζουμε ότι συγκεκριμένοι ποιητές προσπάθησαν πάρα πολύ ώστε έφθασαν σε σημείο τα ίδια λογοτεχνικά είδη να προσπαθούν να τα αποδώσουν με το ίδιο μέτρο. Π.χ. θυμίζουμε τον Οράτιο, ο οποίος στη λυρική ποίηση δημιούργησε την αλκαϊκή και σαπφική στροφή (μιμούμενος τον Αλκαίο και τη Σαπφώ). Είπαμε πριν ότι η Λατινική ήταν γλώσσα ακαλλιέργητη (*lingua rustica*), αυτό όμως δε σημαίνει ότι δεν είχε γραπτά μνημεία και πριν να εκλεπτυνθεί. Το πρώτο της μέτρο

6. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο τα σύμβολα του Λατινικού αλφαβήτου δεν ακολουθούν ηχητικά την ίδια σειρά με αυτά του ελληνικού αλφαβήτου, καθώς το λατινικό αλφάβητο έγινε με βάση το ελληνικό της Κύμης (Κάτω Ιταλία), ενώ το ελληνικό ακολούθησε την αττικοϊωνική διάλεκτο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι το Χ στα λατινικά δεν είναι [χ] αλλά [ξ]. Βλ. παρακ. Φθολογικό: *Το Λατινικό Αλφάβητο*.

7. Εξάλλου η Λατινική όπως και η Ελληνική, η Οσκική, η Ομβρική κ.ά. γλώσσες ανήκει στην Ινδοευρωπαϊκή γλωσσική οικογένεια.

8. Ο Rose, ό. π. σελ. 17-18, υποστηρίζει ότι ο λατινικός τονισμός ήταν δυναμικός, όπως και ο αγγλικός, και ο μεταφραστής σημειώνει (ως δυναμικό) και το νεοελληνικό. Η υπόθεση αυτή μου φαίνεται επιπόλαια, καθώς αν ήταν δυναμικός δε θα υπήρχε θέμα μακρότητας και βραχύτητας, και κατ' επέκταση θα χρειαζόμασταν άμεσα τα τονικά σημεία, πράγμα που δεν υφίσταται. Επιπλέον, γνωρίζουμε ότι στη Λατινική γλώσσα θεωρείται απαραίτητη η γνώση της ποσότητας των συλλαβών, αφού από την ποσότητα της παραλήγουσας κρίνεται και ο τονισμός της λέξης. Εξάλλου θεωρώ ότι και η αγγλική γλώσσα, ακόμη και αν δε μπορούμε να την αποκαλέσουμε “μουσική”, σίγουρα “δυναμική” δεν είναι. Αρκεί να θυμηθούμε τη λέξη “father”, όπου το [a] είναι μακρό και η ορθή προφορά είναι [φααδερ], ή ακόμη τη λέξη “download”, όπου είναι ως να ακούμε δύο τόνους στη λέξη [ντάουνλνούντ].

υπήρξε ο “σατούρνιος” στίχος⁹, και αυτό συγκρινόμενο με τον δακτυλικό εξάμετρο του Ομήρου μάς επιβεβαιώνει απλά ότι εμείς είχαμε την τύχη να μάς διασωθεί ένα μνημείο γραπτού λόγου στο τέλος μιας παράδοσης (γι’ αυτό και είναι τέλειο) και συγχρόνως την ατυχία να μην έχουμε στα χέρια μας κάποιο ιδιαίτερα αρχαϊκό και πρωτόγονο μνημείο, το οποίο θα ήταν πιθανώς η αρχή της παράδοσης¹⁰.

Η Λατινική γλώσσα καλλιεργήθηκε, εκλεπτύνθηκε και σύντομα, όπως δηλώσαμε, έφθασε σε σημείο να ανταγωνισθεί την Ελληνική. Δεν επρόκειτο σε καμία περίπτωση για δουλκή μίμηση αλλά μόνο για δημιουργική πρόσληψη και ανταγωνισμό. Έτσι, παράλληλα με την άνθιση των *litterarum latinarum* γνώρισε νέα άνθιση και η ελληνική λογοτεχνία. Εξάλλου, όπως σημειώνει πολύ εύστοχα ο Κοϊντιλιανός (*Inst. Orat.* 10, 1, 93): “Satura tota nostra est”. Εκτός όμως από την ποιητική Ρωμαϊκή σάτιρα, υπάρχουν κι άλλα λογοτεχνικά είδη που μπορεί η ονομασία τους να είναι ίδια, αλλά το περιεχόμενο του είδους έχει αλλάξει ριζικά ή δεν έχει και καμία σχέση με το αντίστοιχο ελληνικό· π.χ. η ρωμαϊκή ερωτική ελεγεία του Προπερτίου δεν έχει καμία σχέση με την ελεγεία του Σόλωνος. Οι συνθήκες ζωής έχουν αλλάξει και τα ιδεώδη επίσης, και αυτό ακριβώς είναι που κάνει τον Προπερτίο μεγάλο ελεγειακό, ειδάλλως θα ήταν απλός μιμητής του Σόλωνος. Είναι γεγονός βέβαια ότι η Ρωμαϊκή λογοτεχνία δεν έχει να αναδείξει τα μεγάλα ονόματα της αρχαίας Ελληνικής, ας μην ξεχνούμε όμως ότι μόλις στον 18^ο αι. θεσμοθετήθηκε ο όρος “πρωτότυπο” ως κριτήριο ενός έργου. Από την άλλη όλα τα ρεύματα έχουν αρχή και τέλος. Η αττική τραγωδία δε μπορούσε να διατηρηθεί άλλο μετά τον Ευριπίδη και σίγουρα ο Σενέκας θα είχε αποτύχει εντελώς αν προσπαθούσε να μιμηθεί τον Αισχύλο, τον Σοφοκλή ή τον Ευριπίδη, το ίδιο και ο Shakespeare αν είχε προσπαθήσει να μιμηθεί τον Σενέκα.

Κλείνοντας αυτή την Εισαγωγή θα θέλαμε να σημειώσουμε δυο πράγματα ακόμη: είδαμε ότι οι Ρωμαίοι, ο *populus Romanus*, μιλούσε Λατινικά, η λογοτεχνία του όμως ήταν κι έμεινε Ρωμαϊκή. Ήταν μια λογοτεχνία που μπορεί να μην είχε τα λαμπρά ελληνικά ονόματα, ήταν όμως οικουμενική. Γεννήθηκε με τη γένεση του *Imperium Romanum*, έφθινε μαζί του, για να σημειωθεί η πλήρης πτώση της με την πτώση του. Είχε μία κοινή γλώσσα για όλα τα λογοτεχνικά της είδη, ερχόμενη

9. Ο Rose, ό. π. σελ. 19-20, βασίζεται στον “σατούρνιο” στίχο για να αποδείξει την τονικότητα της λατινικής γλώσσας, γεγονός που δε νομίζω ότι μπορεί να μάς προσφέρει σταθερό έδαφος.

10. Δε μπορούμε να συμπεριλάβουμε στα λογοτεχνικά μνημεία τις πινακίδες της Γραμμικής Β’ Γραφής, καθώς δεν πρόκειται για λογοτεχνικά κείμενα, αλλά περισσότερο [πρόκειται] για διοικητικά έγγραφα.

σε φανερή αντίθεση με την ελληνική. Από κάποιους μελετητές (πρβλ. H. J. Rose, ό. π. σελ. 20) υποστηρίχθηκε ότι η λογοτεχνία των Ρωμαίων δεν ήταν Ρωμαϊκή, αλλά όπως κάθε μεγάλο πνευματικό κέντρο (Αθήνα, Αλεξάνδρεια, Λονδίνο) συγκεντρώνει μεγάλα ταλέντα, έτσι συγκέντρωσε και η Ρώμη μη Ρωμαίους, όπως ο Κάτουλλος, ο Βιργίλιος, ο Κικέρων, ο Έννιος, κ.ά., οι οποίοι δημιούργησαν τη λατινική γλώσσα, όπως την παραλάβαμε αργότερα. Παρ' όλα αυτά όμως η λογοτεχνία οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι ήταν Ρωμαϊκή πέρα για πέρα, διότι η Ρώμη ήταν αυτή που έθεσε τις βάσεις και δημιούργησε τις κατάλληλες προϋποθέσεις για τη δημιουργία αυτής της λογοτεχνίας. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι ο Πρατίνας, ο πατέρας του *σατυρικού δράματος*, ήταν Σπαρτιάτης, το σατυρικό δράμα όμως, όπως και η τραγωδία και η κωμωδία, ήταν αθηναϊκά βλαστάρια. Ο Shakespeare δεν ήταν Άγγλος, αλλά η σαιξπηρική τραγωδία μόνο στο Λονδίνο άνθησε. Η Ρωμαϊκή λογοτεχνία είναι αυτή που ανέλαβε να μεταδώσει στην Δυτική Ευρώπη τον ελληνικό λόγο και αυτή που ουσιαστικά έθεσε τις βάσεις για ολόκληρο τον σύγχρονο δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό, καθώς είναι μαθηματικώς βέβαιον πως οι σύγχρονες ρωμανικές γλώσσες¹¹ δε θα είχαν να επιδείξουν τίποτα σπουδαίο σήμερα χωρίς τη μητέρα γλώσσα τους. Ακόμη λοιπόν και αν παραβλέψουμε όλα τα άλλα ηθικά-παιδαγωγικά νοήματα αυτής της λογοτεχνίας, που ούτως ή άλλως έχει να μάς δώσει – και μάλιστα ούκ όλίγα – αξίζει να την μελετούμε μόνο και μόνο για το γεγονός ότι χωρίς αυτήν οι *ανθρωπιστικές σπουδές* (*humanismus, humanitas*) στις μέρες μας θα ήταν μία ουτοπία και ο άνθρωπος θα ήταν ανύπαρκτη ύλη.

11. Με τον όρο “ρωμανικές” γλώσσες (*linguae romanae*) εννοούμε τις σύγχρονες γλώσσες των χωρών της Δυτικής Ευρώπης (Γαλλία, Ιταλία, Ισπανία, Γερμανία, Αγγλία· η τελευταία όχι κατ' ευθείαν από τα Λατινικά αλλά μέσω της Γερμανικής), οι οποίες προήλθαν από την *ομιλουμένη δημόδη λατινική* (*lingua Romana rustica*).

ΜΕΡΟΣ Ι

ΦΘΟΓΓΟΛΟΓΙΚΟ

Α' ΤΟ ΛΑΤΙΝΙΚΟ ΑΛΦΑΒΗΤΟ

§1 Το λατινικό αλφάβητο στην τελική του διαμόρφωση αποτελείται από τα εξής 25 γράμματα:

ΓΡΑΜΜΑΤΑ	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΓΡΑΜΜΑΤΑ	ΟΝΟΜΑΣΙΑ
A, a	α	N, n	εν
B, b	μπε	O, o	ο
C, c	κε	P, p	πε
D, d	ντε	Q, q	κου
E, e	ε	R, r	ερ
F, f ¹	εφ	S, s	ες
G, g ²	γκε	T, t	τε
H, h	(χ) α	U, u	ου
I, i	ι	V, v	βε
J, j	γιωτ	X, x	εξ
K, k	κα	Y, y ³	υ γκραίκουμ
L, l	ελ	Z, z ⁴	ζήτα
M, m	εμ		

1. Οι J. B. Greenough, G. L., Kittredge, A. A. Howard & B. L. D'ooge, *New Latin Grammar*, College Classical Series (published by Aristide Caratzas), New Rochelle, New York 1983 αναφέρουν ότι το γράμμα **F** χρησιμοποιείτο για τον ήχο του αγγλικού **w**. Όταν το **F** άρχισε να χρησιμοποιείται για να αποδώσει τη φωνητική αξία του **f**, το **V** ήρθε να χρησιμοποιηθεί τόσο για το σύμφωνο **w** όσο και για το φωνήεν **u**.

2. Το γράμμα **G** (βλ. και σημείωση 5, επόμενη σελίδα) καθώς και το **Y** δεν υπήρχαν αρχικά στο λατινικό αλφάβητο. Αυτό (δηλ. το αλφάβητο) το δανείστηκαν οι Λατίνοι από τους Έλληνες της Κάτω Ιταλίας (Κύμη). Γι' αυτό και οι φθόγγοι που αντιστοιχούν με τους κλασικούς ελληνικούς δεν ακολουθούν την ίδια σειρά, επειδή δηλ. εμείς ακολουθούμε το αλφάβητο της ηπειρωτικής Ελλάδος, ενώ αυτοί ακολούθησαν το αλφάβητο της Κύμης.

3. Το γράμμα **Y** χρησιμοποιήθηκε στα Λατινικά κατά τους χρόνους του Κικέρωνα, για να αποδώσει λέξεις που είχαν ληφθεί από τα ελληνικά και γράφονταν με **υ**, απ' όπου και η ονομασία του: **y graecum**, δηλ. ύψιλον ελληνικό.

4. Το γράμμα **Z** χρησιμοποιήθηκε (και αυτό στους χρόνους του Κικέρωνα) μαζί με το **Y** για να αποδώσει το **ζ** στις λέξεις που οι Λατίνοι τις πήραν από τα ελληνικά (ό. π.). Γι' αυτό και τοποθετήθηκε μαζί με το **Y** στο τέλος του αλφαβήτου. Οι J. B. Greenough, G. L., Kittredge, A. A. Howard & B. L. D'ooge, *New Latin Grammar*, College Classical Series (published by Aristide Caratzas), New Rochelle & New York 1983 αναφέρουν σχετικά με το **ζ**: "This (i. e. **G**) took the alphabetic place formerly occupied by **Z**, which had gone out of use".

Όπως προαναφέραμε, το λατινικό αλφάβητο που παρουσιάζουμε είναι το διαμορφωμένο πια και όχι το αρχικό. Επειδή πέρασε από διάφορα στάδια η λατινική γλώσσα συνέβησαν και στο αλφάβητό της διάφορες αλλαγές⁵.

§2 Από τα 25 γράμματα του λατινικού αλφαβήτου:

- 1) **Φωνήεντα** (*litterae vocales* ή απλώς *vocales*) είναι τα εξής: **a, e, i, o, u, y**, τα οποία προφέρονται όπως τα ελληνικά: **α, ε/η, ι, ο/ω, ου, υ**.
- 2) **Σύμφωνα** (*litterae consonantes* ή απλώς *consonantes*) είναι τα εξής: **b, c (k), d, f, g, l, m, n, p, q, r, s, t, u (v), x, z**.

§3 Τα σύμφωνα **c, f⁶, l, m, n, p, r, s, t, u, x** προφέρονται όπως τα αντίστοιχα ελληνικά **κ, φ, λ, μ, ν, π, ρ, σ, τ, β, ξ**.

- Το **-b** προφέρεται όπως το ελληνικό **-μπ** στη λέξη “μπιφτέκι”, e.g. **uerbum, -i**.
- Το **-d** προφέρεται όπως το ελληνικό **-ντ** στη λέξη “ντουλάπα”, e.g. **dens, dentis**.
- Το **-g** προφέρεται όπως το ελληνικό **-γκ** στη λέξη “έγκυρος”, e.g. **gaudeo**. Το **-gu** μετά από ένρινο **-n** και πριν από φωνήεν προφέρεται σχεδόν ως **-γκβ** σε μία συλλαβή μαζί με το ακόλουθο φωνήεν, e.g. **sanguis, -inis**.
- Το **-j** προφέρεται ως ελληνικό **-γι** στη λέξη “γεια”, e.g. **ianua**.

5. Πιο συγκεκριμένα, το γράμμα C στην αρχή είχε τη φωνητική σημασία [γκ] και όχι [κ]. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο στα αρχαϊκά λατινικά το όνομα Gaius συναντάται ως Caius. Εκείνη την περίοδο τη φωνητική αξία του [κ] είχε το γράμμα K. Μετά όμως το K εξαφανίστηκε (παρέμεινε μόνο σε ορισμένες λέξεις, όπως *Kalendae*) και την αξία του [γκ] την πήρε το σύμβολο G, ενώ την αξία του [κ] το γράμμα C. Τον 17^ο αιώνα, για λόγους εκπαιδευτικούς, κάποιος Γάλλος γραμματικός προχώρησε σε μία ακόμη αλλαγή: το λατινικό αλφάβητο χρησιμοποιούσε το γράμμα V, του οποίου το μικρό ήταν το u (όχι το v), τόσο για να αποδώσει τη συμφωνική φωνητική αξία [v] αλλά και τη φωνηεντική φωνητική αξία [u]. Τότε λοιπόν χωρίστηκαν και δημιουργήθηκαν τα γράμματα U, u (φωνήεν) και V, v (σύμφωνο). Κανονικά όμως στα αρχαϊκά Λατινικά το γράμμα ήταν ένα: V, u. Γι' αυτό το λόγο έχουμε σε καλές κριτικές εκδόσεις *TIBVLLVS* και *Tibullus*. Ο ίδιος γραμματικός επινόησε άλλο ένα γράμμα, το J, j, για τις λέξεις εκείνες που στα αρχαϊκά λατινικά δέχονταν εμπρός από το φωνήεν ένα i, και είχαν συμφωνική αξία. Δηλ. το i έμπαινε εμπρός από φωνήεντα και ως φωνηεντικός και ως συμφωνικός φθόγγος. Εμπρός από φωνήεντα διατηρήθηκε το i, ενώ μπροστά από σύμφωνα αντικαταστάθηκε με το j. Για μία πλήρη αναλυτική παρουσίαση βλ. J. B. Greenough, G. L., Kittredge, A. A. Howard & B. L. D'ooze, *New Latin Grammar*, College Classical Series (published by Aristide Caratzas), New Rochelle, New York 1983, σελ. 1^ο Ε. Α. Σκάσσης, *Ιστορική Γραμματική της Λατινικής Γλώσσας (μετά διαγράμματος της ιστορίας των λατινικών ερευνών)*, τόμος Α', Αθήνα 1969, σελ. 3-4.

6. Το γράμμα **-f** χρησιμοποιείται στα λατινικά (όπως και στις λατινογενείς γλώσσες) μόνο σε λέξεις δικές τους. Όταν μία λέξη είναι ελληνική, τότε στη θέση του **-f** έχουμε το γράμμα **-p** μαζί με δασύ φθόγγο (**ph**), ακριβώς επειδή στην ελληνική γλώσσα ουσιαστικά το **-φ** ήταν δασύς φθόγγος με **-π**, e.g. Σοφοκλής (*Sophocles*).

Σημείωση: Το ένα *s* στη μέση λέξης μεταξύ δύο φωνηέντων προφέρεται συνήθως ως *-ζ*, e.g. **musa** [: μουζα], **Caesar** [: καίζαρ], **causa** [: κάουζα]. Όμως τα δυο *-ss* στην μέση λέξης και ανάμεσα σε δυο φωνήεντα προφέρονται σαν *-σ*, e.g. **assideo** [: ασίντεο].

§4 Η λατινική γλώσσα έχει **μακρούς** φθόγγους: *ā, ē, ī, ō, ū, ŷ* και **βραχείς**: *ă, ě, ĭ, ŏ, ŭ, ȳ*. Δηλαδή τα φωνήεντα στην λατινική είναι **δίχρονα**. Άλλοτε είναι μακρά και άλλοτε βραχέα.

§5 Δίφθογγοι:

Οι δίφθογγοι στην λατινική γλώσσα είναι οι εξής:

1. Η **-ae**, η οποία αντιστοιχεί προς την ελληνική **-αι** και προφέρεται όπως και εκείνη: e.g. **musae**, **Aegyptus**.
2. Η **-au**, η οποία αντιστοιχεί προς την ελληνική **-αυ**, αλλά προφέρεται έτσι ώστε να ακούγονται και οι δύο φθόγγοι *au* σε μία όμως συλλαβή⁷, e.g. **nau-ta** [: νά-ουτα].
3. Η **-eu**, η οποία αντιστοιχεί προς την ελληνική **-ευ**, αλλά προφέρεται έτσι ώστε να ακούγονται αμφότεροι οι φθόγγοι **-eu** σε μία μόνο συλλαβή, e.g. **Eu-ro-pa**.
4. Η **-oe**, η οποία αντιστοιχεί προς τις ελληνικές **-οι** και **ω**, αλλά προφέρεται σχεδόν ως *ε* μακρό (πρόκειται για έναν φθόγγο ανάμεσα στο *ο* και το *ε*): e.g. **Boeotia**, **comoedia**.

Σημείωση: Οι δίφθογγοι: **ae, au, oe, eu** δεν είναι δίφθογγοι στις παρακάτω περιπτώσεις:

- α) Σε εκείνες τις λέξεις που έχουν παρθεί από την ελληνική γλώσσα, οι οποίες ούτε στην ελληνική έχουν αντίστοιχη δίφθογγο: e.g. **a-e-r**, **Pha-e-thon**, **cho-e-phori**.
- β) Το **-ae** στις λέξεις **a-e-nus**, **a-e-neus**, **a-e-nipes**, **a-e-nobarbus**, οι οποίες γράφονται και ως εξής: **ahenus**, **aheneus**, **ahenipes**, **ahenobarbus**.
- γ) Το **-oe** στα σύνθετα από την πρόθεση **-cum**, η οποία σε σύνθεση και πριν από φωνήεν γίνονται: **co-**: **co-eo**, **co-erceo**.
- δ) Το **-eu** στα εις **-e-us** και **-e-um** λήγοντα ονόματα και στους εις **-eunt** λήγοντες ρηματικούς τύπους, όπου το **-u** ανήκει στην κατάληξη: e.g. **aure-us**, **horre-um**, **-eunt**, **ad-eunt**, **neque-eunt**.

7. Στη μεταγενέστερη λατινική γλώσσα πολλές φορές είναι δυνατόν οι δύο αυτοί φθόγγοι να ενωθούν σε έναν (έτσι κυρίως διαφοροποιείται η δημόδης από τη λόγια γλώσσα), e.g. **caupo**, **-onis** & **cōpo**, **-onis**.

Β' ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΣΥΜΦΩΝΩΝ

§6 Τα σύμφωνα και στην λατινική γλώσσα διαιρούνται σε:

α) **Άφωνα** (mutae): **b, c, d, g, p, q, t.**

β) **Υγρά** (liquidae): **l, r.**

γ) **Έρρινα** (nasales): **m, n.**

δ) **Συριστικά ή ηχηρά** (sibilantes ή spirantes): **f, j, s, v.**

ε) **Διπλά** (duplices): **x, z.**

t Τα **άφωνα** υποδιαιρούνται επίσης σε:

α) **Ουρανικόφωνα** (gutulares): **c, g, q.**

β) **Χειλόφωνα** (labiales): **b, p.**

γ) **Οδοντόφωνα** (dentales): **d, t.**

Σημειώσεις:

α) Τα ελληνικά δασέα **θ, φ** και **χ**, στην λατινική γλώσσα στις λέξεις που οι Λατίνοι τις πήραν από την ελληνική αποδίδονταν με τα: **th, ph, ch**, τα οποία πρέπει να προφέρονται ως **t, p, c** και δασύ πνεύμα: e.g. **Athēnae, Philochorus**⁸.

β) Το αρκτικό **ῥ** της ελληνικής στην λατινική αποδιδόταν με το **-rh**: e.g. **Rhodus, rhetor** και στην μέση της λέξης τα **-pp** με τα: **-rrh**: e.g. **Pyrrhus**.

Κανόνες συλλαβισμού της λατινικής γλώσσας⁹

1. Ένα ή περισσότερα σύμφωνα, όταν είναι στην αρχή της λέξης συλλαβίζονται με το ακόλουθο φωνήεν (ή δίφθογγο), e.g. **fi-li-us**.
2. Ένα μόνο σύμφωνο ανάμεσα σε δυο φωνήεντα (ή διφθόγγους) συλλαβίζεται με το ακόλουθο φωνήεν (ή δίφθογγο), e.g. **A-ri-sti-des**.
3. Δύο σύμφωνα ανάμεσα σε δυο φωνήεντα (ή διφθόγγους) συλλαβίζονται με το ακόλουθο φωνήεν (ή δίφθογγο), όταν αρχίζει από αυτά (λατινική) λέξη, αλλιώς χωρίζονται, e.g. **pa-ter-nus**.

8. Το αρχαίο ελληνικό -φ προφερόταν άλλοτε σαν -π μετά από δασύ πνεύμα, ως -πθ, όχι όπως προφέρουμε αυτό οι νεώτεροι Έλληνες' γι' αυτόν τον λόγο και η λατινική γλώσσα δεν απέδιδε αυτό με το -f, αλλά με το -ph. Το ίδιο συμβαίνει και με τις λατινογενείς γλώσσες σήμερα, πρβλ. αγγλ. phone και όχι fone.

9. Βλ. Κ. Οικονόμου, Γραμματική της Αρχαίας Ελληνικής, ΑΠΘ, Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1971, σελ. 11-12.

4. Τρία σύμφωνα ανάμεσα σε δυο φωνήεντα (ή διφθόγγους) συλλαβίζονται με το ακόλουθο φωνήεν ή δίφθογγο, όταν και από τα τρία αυτά σύμφωνα ή από τα δυο πρώτα αρχίζει (λατινική) λέξη. Σε διαφορετική περίπτωση χωρίζονται και το πρώτο από αυτά συλλαβίζεται με το προηγούμενο φωνήεν ή την προηγούμενη δίφθογγο.
5. Οι σύνθετες λέξεις χωρίζονται στα συνθετικά τους μέρη, αν κατά την σύνθεση δεν έχει αποβληθεί το τελικό φωνήεν του θέματος του α' συνθετικού. Σε διαφορετική περίπτωση συλλαβίζονται σαν απλές λέξεις.

Γ □ ΠΟΣΟΤΗΤΑ ΣΥΛΛΑΒΩΝ

§7 Στη λατινική γλώσσα, επειδή τα φωνήεντα είναι όλα δίχρονα, θα πρέπει να γνωρίζουμε την ποσότητά τους, ιδιαιτέρως της παραλήγουσας, διότι από αυτήν κρίνεται ο τονισμός της εκάστης λέξεως. Οι παρακάτω γενικοί κανόνες είναι αρκετά βασικά εργαλεία στον τονισμό:

1. Φωνήεν προ άλλου φωνήεντος ή προ του -h, του οποίου ακολουθεί και άλλο ένα είναι σχεδόν πάντα βραχύ¹⁰: e.g. **filius, contra**ho.
2. Οι λέξεις, που έχουν ληφθεί από την ελληνική και δεν έχουν εντελώς εκλατινισθεί, τηρούν στην λατινική την ίδια ποσότητα των συλλαβών, που έχουν και στην ελληνική. Τονίζονται όμως σύμφωνα με τους κανόνες της λατινικής: e.g. **Me-ne-la-us, Me-de-a, So-cra-tes**.

Σημείωση: Αντί των: **α, ι, υ, ε, ο** της ελληνικής, η λατινική έχει τα εξής: **ā, ī, ŷ/ū, ē, ō** και αντί των ελληνικών: **α, ι, υ, η, ω, ου**, η λατινική έχει: **ā, ī, ŷ/ū, ē, ō, ū**. Η λατινική αντί του **φ** έχει **ō** ή **oe**: e.g. **ode**, αντί του **ει** έχει προ συμφώνου πάντοτε **ī** και προ φωνήεντος **ē** ή **ī**: e.g. **Aristides, Aenēas**.

3. Οι δίφθογγοι και στην λατινική γλώσσα είναι πάντα μακρές.
4. Κάθε φωνήεν προερχόμενο από συναίρεση δύο άλλων φωνηέντων είναι μακρό: e.g. **cum + ago (= coago Ecōgo)**.
5. Επίσης μακρό είναι και το φωνήεν με το οποίο έγινε έκπτωση συμφώνου (αναπληρωματική έκταση / αντέκταση): e.g. **sīdo**.

10. *Vocalis ante vocalem corripitur* (= φωνήεν προ φωνήεντος βραχύνεται).

§8 Όπως στην αρχαία ελληνική, έτσι και στην λατινική, μια συλλαβή είναι:

1. **Βραχεία** (*syllāba brevis*), αν έχει βραχύ φωνήεν πριν από άλλο φωνήεν ή πριν από το *h* ή πριν από απλό σύμφωνο ή είναι στο τέλος της λέξης.
2. **Φύσει μακρά** (*syllāba natūrā longa*), αν έχει μακρό φωνήεν ή δίφθογγο.
3. **Θέσει μακρά** (*syllāba positiōne longa*), αν έχει βραχύ φωνήεν πριν από δύο ή τρία σύμφωνα ή πριν από ένα διπλό.

Σημείωση: Η συλλαβή που έχει βραχύ φωνήεν πριν από δυο σύμφωνα, από τα οποία το πρώτο είναι άφωνο και το δεύτερο υγρό, λαμβάνεται κανονικά ως βραχεία.

Δ□ ΤΟΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΛΑΤΙΝΙΚΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

§9 Στις λέξεις της λατινικής γλώσσας δεν τίθεται τόνος. Για να τονίζουμε, λοιπόν, σωστά τις λέξεις, πρέπει να γνωρίζουμε τους εξής κανόνες:

1. Όλες οι δισύλλαβες λέξεις τονίζονται στην παραλήγουσα: e.g. **páter**, **máter**, **cáusa**.
2. Όλες οι πολυσύλλαβες λέξεις τονίζονται στην παραλήγουσα, αν αυτή είναι μακρά φύσει ή θέσει: e.g. **coróna**, **regína**, **puélla**, **patérnus**. Αν όμως η παραλήγουσα είναι βραχεία, τότε τονίζονται στην προπαραλήγουσα: e.g. **fémīna**, **pópūlus**.

§10 Όταν στο τέλος κάποιας λέξης προπαροξύτονης ή παροξύτονης μετά από μακρά λήγουσα, προστεθεί μια από τις παρακάτω εγκλιτικές λέξεις: **-que**, **-ve**, **-ne**, **-met**, ο τόνος της εγκλιτικής αυτής λέξης αναβιβάζεται στην λήγουσα της προηγούμενης λέξης, η οποία διατηρεί και τον δικό της: e.g. **ómnia**, **ómniáque**, **múltus**, **múltásque**. Αν, όμως, η προηγούμενη λέξη είναι παροξύτονη και έχει την λήγουσα βραχεία, ακόμη και μετά την προσάρτηση της εγκλιτικής λέξης, ο τόνος της εγκλιτικής αποβάλλεται: e.g. **músa**, **músaque**, **meliórave**, **égō**, **égōne**, **égōmet**.

§11 Αντί της ψιλής (') της ελληνικής γλώσσας η λατινική δεν έχει κανένα σημείο: e.g. **Alcibiades**, **aer**, αντί όμως για δασεία έχει το γράμμα **h**: e.g. **Helena**, **heros**.

Ε□ ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΜΕΤΡΙΚΗ

§ 12 Επειδή στην λατινική γλώσσα, όπως και στην αρχαία ελληνική, ο ρυθμός στα ποιήματα (μετρικός ρυθμός) έχει ως βάση την ποσότητα των συλλαβών, πρέπει δηλαδή να γνωρίζουμε, όσο είναι σε μας δυνατόν, ποιες συλλαβές είναι μακρές και ποιες βραχείες.

§ 13 Δεν υπάρχουν γενικοί κανόνες που να αφορούν σε όλες τις λέξεις της λατινικής γλώσσας. Γι' αυτό είναι ανάγκη να γνωρίζουμε την ποσότητα των συλλαβών κάθε λέξεως από την χρήση τους. Υπάρχουν όμως κάποιοι λίγοι κανόνες που μας διευκολύνουν πολύ στην γνώση της ποσότητας πολλών τάξεων συλλαβών. Οι κανόνες αυτοί είναι οι εξής:

1. Η συλλαβή που έχει δίφθογγο ή φωνήεν μακρό είναι φύσει μακρά (syllaba naturā longa): **au-rum**, **be-ā-tus**, **rēgīna**. Το φωνήεν που προκύπτει από την συναίρεση δυο φωνηέντων είναι μακρό: (nihil) **nīl**, (coago) **cōgo**, (tibiicen) **tībīcen**. Επίσης μακρό είναι και το φωνήεν με το οποίο εξέπεσε κάποιο σύμφωνο (αναπληρωματική έκταση): (sisdo) **sīdo**, (nisdus) **nīdus**, (sexni) **sēni**, (texlum) **tēlum**.
2. Θέσει μακρά συλλαβή (syllaba positione longa) είναι αυτή που έχει βραχύ φωνήεν, μετά το οποίο ακολουθούν δύο ή τρία σύμφωνα ή ένα διπλό: e.g. **stella**, **ve-strum**, **intellexi**.
Σημείωση: Αν τα μετά το βραχύ φωνήεν δύο ακολουθούντα σύμφωνα είναι το πρώτο άφωνο και το δεύτερο υγρό I ή r, η συλλαβή αυτή λαμβάνεται και ως βραχεία και ως μακρά στο μέτρο (στον τονισμό πάντοτε ως βραχεία): e.g. **et pri-mo simi-lis volū-cri || post-vera vo-lūcris**
3. Οι λέξεις τις οποίες η λατινική γλώσσα παρέλαβε από την ελληνική, διατηρούν την ίδια ποσότητα των συλλαβών (πλην ενίοτε της λήγουσας) και στην λατινική: **ēpītōmē**, **Aenēas**, **Agēsīlāus**, **āēr**, **rhētor**.
4. Συλλαβή έχουσα φωνήεν μετά το οποίο ακολουθεί άλλη συλλαβή, που ξεκινά από φωνήεν ή h, είναι κανονικά **βραχεία** (*vocalis ante vocalem corripitur*): **dē-us**, **con-trā-ho**.

Σημείωση: Εξαίρεση από αυτόν τον κανόνα αποτελούν τα εξής:

α) Η κατάληξη **ā-i** της γενικής ενικού της α□ κλίσεως: e.g. **terrāi**, **aulāi** και της κλητικής του ενικού της β□ κλίσεως: e.g. **Gāi**.

β) Η κατάληξη **ē-i** της γενικής και της κλητικής β□ κλίσεως: e.g. **Pompei** και της γενικής και της δοτικής της ε□ κλίσεως, όταν προ αυτής είναι φωνήεν i: e.g. **diēi**, **faciēi**.

γ) Η κατάληξη **-ius** της γενικής ενικού κάποιων επιθέτων και αντωνυμιών: e.g. **solius, totius, illius**. Στο μέτρο οι ποιητές επιτρέπουν και τα **unius, illius, alterius**.

δ) Το ρήμα **fiō**, όπου έχει την συλλαβή **fi-** μακρά και προ φωνήεντος, εκτός από τον τύπο **fit** και στους τύπους μετά την συλλαβή **fi-** ακολουθεί **er-**, e.g. **fiēri, fierem, fiēres**.

5. Το τελικό **-a** είναι **βραχύ** στα ονόματα (πλην της αφαιρετικής του ενικού της α□ κλίσης): e.g. **mensā, donā, nominā, maiorā, plurā**. Επίσης στο επίρρημα **ita** και στον σύνδεσμο **quia**. Σε κάθε άλλη λέξη είναι **μακρό**, π.χ. στις προστακτικές της α□ συζυγίας: e.g. **amā, laudā, dā**, στα αριθμητικά, e.g. **trigintā, quadragintā** και στα άλλα μόρια: e.g. **postea, contra**.

6. Το τελικό **-e** είναι **βραχύ**: e.g. **patrē, regē, gravē, tenetē, tegitē, amatē, essē, legerē, amarē**.

Σημείωση: **Μακρό** είναι στις ακόλουθες περιπτώσεις:

α) Στην αφαιρετική των ονομάτων της πέμπτης κλίσεως, e.g. **rē, diē**.

β) Στα δευτερόκλιτα επίθετα που παράγονται από επιρρήματα, e.g. **pulchrē, rectē**. Εξαιρείται το **benē** και το **malē**.

γ) Στο β' ενικό πρόσωπο της ενεργητικής προστακτικής των ρημάτων της β' συζυγίας, e.g. **habē, tenē, monē**, αλλά **cavē** και **cavē, valē** και **valē, vidē** και **vidē**.

δ) Στην αφαιρετική **famē** και στα επιρρήματα **ferē, fermē** και στο επιφώνημα **ohē**.

7. Το τελικό **-i** είναι **μακρό**, e.g. **dominī, regī, legī, amarī**. **Βραχύ** είναι μόνο στο **nisi, quasi, cui**. Τα παρακάτω συναντώνται και ως **μακρά** και ως **βραχεία**: **mihi, tibi, sibi, ibi, ubi**. Στα παρακάτω είναι **μακρά**: **ibidem, ibique, ubique**.

8. Το τελικό **-o** είναι **μακρό**: **dominō, amō, legiō, sermō, serō**. **Βραχύ** είναι μόνο στις εξής λέξεις: **egō, octō, ambō, citō, subitō, quandō, ilicō, modō**. Κάποιες φορές το **-o** είναι **βραχύ** και στην ονομαστική των ονομάτων της γ□ κλίσεως (**sermō, legiō**) και στο α□ ενικό πρόσωπο των ρημάτων (**amō, amabō**).

9. Το τελικό **-u** είναι πάντοτε **μακρό**, e.g. **manū, cornū**.

10. Οι τελικές συλλαβές των δισύλλαβων και πολυσύλλαβων λέξεων που λήγουν σε ένα μόνο σύμφωνο (εκτός από **-s** και **-x**) είναι **βραχείες**, e.g. **amāt, monēt, audīt, illūd, donēc, oratōr, animāl**.

11. Οι λέξεις που λήγουν στο σύμφωνο **-s** είναι:

α. Η συλλαβή **-as** **μακρά**, e.g. **mensās, bonās, Arpinās, Maecenās, amās** (εκτός από το **anās**).

Σημείωση: Στις λέξεις **Πιάs, lampadās, Cyclopās** είναι **βραχεία**, γιατί ελήφθησαν από την ελληνική γλώσσα.

β. Η συλλαβή **-es** είναι **μακρά**, e.g. **nubēs, parēs, amēs, docēs**. **Βραχεία** είναι μόνο στην ονομαστική και κλητική των ονομάτων της γ' κλίσης σε **-es**, -

itis ή **-ētis**, **-īdis**, e.g. **milēs** (**militis**), **pedēs**, **sagēs** (**sagētis**), **obsēs** (**obsidis**).
Εξαιρούνται τα εις **-ies**: **ariēs** (**ariētis**), **pariēs** (**pariētis**), **abiēs** (**abiētis**).

γ. Η συλλαβή **-is** είναι **βραχεία**, e.g. **civīs** (ονομαστική, κλητική), **patrīs**, **consulīs**, **legīs**. **Μακρά** είναι στις ακόλουθες περιπτώσεις:

i) Στις πτώσεις του πληθυντικού (δοτική, αιτιατική και αφαιρετική), e.g. **mensīs** (δοτική και αφαιρετική), **donīs**, **vobīs**, **omnīs** (αιτιατική), **civīs** (αιτιατική).

ii) Στο β□ ενικό πρόσωπο του ενεστώτα της οριστικής των ρημάτων της δ□ συζυγίας, e.g. **audīs**, **venīs** και στους τύπους: **sīs**, **possīs**, **velīs**, **malīs**, **nolīs** και στα **vīs** και **malīs**.

Σημείωση: Στους τύπους του παρακειμένου και του συντελεσμένου μέλλοντος είναι και **μακρά** και **βραχεία**, e.g. **fuēris**, **fueritis**, **amaveris**.

iii) Στην ονομαστική των εις **-is**, **-itis** των εθνικών ονομάτων, e.g. **Quirīs**, **Samnīs**.

δ. η συλλαβή **-os** είναι **μακρά**, e.g. **puerōs**, **bonōs**, **custōs**. **Βραχεία** είναι μόνο στα επίθετα **compōs** και **impōs**.

ε. η συλλαβή **-us** είναι **βραχεία**, e.g. **clarūs**, **manūs** (ονομαστική ενικού), **tempūs**, **pecūs**, **omnibūs**, **funditūs** (επίρρημα). **Μακρά** είναι μόνο στην γενική του ενικού και στην αιτιατική του πληθυντικού των εις **-us** ονομάτων της τέταρτης κλίσεως, e.g. **manūs**, **cornūs**. Επίσης και στην ονομαστική των εις **-ūs**, γεν. **-ūtis** ή **-ūdis** ονομάτων της γ□ κλίσεως, e.g. **virtūs** (**virtūtis**), **iuventūs**, **palūs** (**palūdis**).

12. Οι μονοσύλλαβες λέξεις που λήγουν σε φωνήεν είναι γενικά **μακρές**, e.g. **ā**, **dē**, **mē**, **tē**, **sē**, **nē**, **prō**. **Βραχείες** είναι μόνο οι εγκλιτικές λέξεις: **-cē** (**hicē**, **hic**), **-nē** (**egonē**), **-que** (**populusquē**), **-te** (**tutē**), **-pse** (**i-psē**), **-pte** (**meoptē**), **-ve** (**quid-vē**), οι οποίες δεν απαντούν ποτέ στον λόγο μόνες τους αλλά πάντοτε συνημμένες με άλλες λέξεις ως εγκλιτικές τους.

13. Οι μονοσύλλαβες λέξεις, οι οποίες λήγουν σε ένα απλό σύμφωνο, έχουν το φωνήεν:

α. **μακρό** μεν, αν είναι ουσιαστικά, e.g. **sōl**, **sāl**, **vēr**, **iūs**, **ōs** (**oris**), **mōs**, **flōs**, **bōs**, **pēs** καθώς και τα επίθετα **pār** (**impar**) και το **plūs**. Εξαιρούνται μόνο τα **cōr**, **fēl**, **mēl**, **vīr** και **ōs** (**ossis**).

β. **Βραχύ** δε, αν είναι ονομαστικές ενικού αντωνυμιών ή αν είναι άκλιτα μέρη, e.g. **īs**, **īd**, **quīd**, **quōt**, **āb**, **ād**, **ōb**, **ēt**, **pēr**.

Σημειώσεις:

α) Εξαιρούνται τα επιρρήματα: **hīc**, **hūc**, **crās**, **nōn**, **ēn**, **cūr**, **sīc**, **quīn** και οι αντωνυμίες **bīc** (ενίοτε και **hīc**) και **hōc**.

β) Οι εμφανιζόμενοι τύποι στην κλίση των ονομάτων ή στον σχηματισμό των ρημάτων ακολουθούν τους κανόνες που ισχύουν για τις δισύλλαβες ή πολυσύλλαβες λέξεις, e.g. *μακροί*: *hīs, hās, hōs, quōs, quās, flēs, dās, scīs* *βραχείες*: *dāt, flēt, scīt*.

γ) Οι προστακτικές *dīc* και *dūc* είναι *μακρές*, διότι και τα ρήματα *dīco* και *dūco* έχουν τις συλλαβές *dī-*, *dū-* *μακρές* –οι προστακτικές όμως *fāc* και *fēr* είναι *βραχείες*, διότι και τα ρήματα *fācio* και *fēro* έχουν τις συλλαβές *fā* και *fē* *βραχείες*.

§ 14 Όταν οι μονοσύλλαβες προθέσεις συντεθούν με άλλη λέξη που αρχίζει από σύμφωνο, κανονικά τηρούν την μακρά τους ποσότητα, e.g. *āmitto, dēmitto, ēduco, prōmitto*.

Σημείωση: Η πρόθεση *pro-* πολλές φορές *βραχύνεται*, μάλιστα αν συντεθεί με λέξη που αρχίζει από *-f-*, e.g. *prō-nepos, prō-pago, prō-fugus, prō-fiteor*.

§ 15 Όταν όμως συντεθούν (εννοείται, οι μονοσύλλαβες προθέσεις) με λέξη, η οποία αρχίζει από φωνήεν ή *-h-* κανονικά βραχύνονται, e.g. *dē-ambulo, dē-hortor, dē-icio, prō-hibeo*, ακόμη έχουμε και *praë-acutus, praë-ustus*.

§ 16 Τα αχώριστα μόρια *dī-*, *sē* και *vē-* είναι *μακρά*, e.g. *dī-mitto, sē-pono, vē-sanus*.

§ 17 Το αχώριστο μόριο *re-* ή *red-* είναι *βραχύ*, e.g. *rēmitto, rēdeo*.

§ 18 Οι Ρωμαίοι ποιητές μεταχειρίστηκαν τους ίδιους πόδες και τα ίδια μέτρα, τα οποία είχαν μεταχειρισθεί και οι αρχαίοι Έλληνες' π.χ. *ο Οβίδιος στις Μεταμορφώσεις και ο Βιργίλιος στην Αινειάδα* μεταχειρίστηκαν τον *δακτυλικό εξάμετρο στίχο*, τον οποίο είχε μεταχειρισθεί και ο *Όμηρος στην Ιλιάδα και την Οδύσσεια*:

—	—	—	—	—	—
--˘,	--˘,	--˘,	--˘,	--˘,	˘
π.χ. ἄνδρα μοι – ἔνεπε	– Μοῦσα πο	– λύτροπον	– ὃς μάλα	– πολλὰ	(Ομήρου, Οδύσσεια)
e.g. Arma vi	– rumque ca	– nō Trō	– jae qui	– primus ab	– oris
					(Βιργιλίου, Αινειάδα)
e.g. In nova	– fert ani	– mus mu	– tatas	– dicere	– formas
					(Οβιδίου, Μεταμορφώσεις)

Και ο Οράτιος στις Ωδές μεταχειρίστηκε μέτρα των Ελλήνων λυρικών ποιητών, Σαπφούς, Αλκαίου, Ανακρέοντος, κ.ά.

§ 19 Διαφορά λατινικής από την ελληνική:

Αν κάποια λέξη λήγει σε φωνήεν ή στο σύμφωνο **-m**, η επόμενη λέξη (του ιδίου στίχου, αλλά μερικές φορές και του επομένου) ξεκινά από φωνήεν ή από το γράμμα **-h**, τότε στην μέτρηση του στίχου αποσιωπάται (εκθλίβεται) το τελικό φωνήεν ή το σύμφωνο **-m** μαζί με το φωνήεν που βρίσκεται πριν από αυτό.

e.g. **Nec quic – quam nisi – pondus i – ners con – gestaqu(e) e – odem**
(*Ovid. Metam. 1, 8*)

e.g. **Quae post – qu(am) evol – vit cae – coqu(e) e – xemit a – cervo**
(*Ovid. Metam. 1, 24*)

e.g. **ventu – r(um) excidi – o Liby – ae; cic – volvere – Parcas** (*Verg. Aen. 1, 22*)

e.g. **necd(um) eti – am cau – s(ae) ira – rum sae – vique do – lores**
(*Verg. Aen. 1, 25*)

e.g. **O et – prae sidi – (um) et || dulce de – cus me – um** (*Horat. Carm. 1, 1*)

e.g. **sunt quos curricu – lo || pulver(em) o – lympi – cum** (*Hor. Carm. 1, 2-3*)

Σημειώσεις:

α) Δεν αποσιωπάται (ενν. το τελικό φωνήεν ή το σύμφωνο **-m**)μόνον όταν η προηγούμενη λέξη είναι μονοσύλλαβο επιφώνημα (όπως παραπάνω “*o et praesidium ...*”), αλλά και όταν μεταξύ των δυο λέξεων μεσολαβεί στίξη ή η κυρία τομή του στίχου:

e.g. **Concili(a) – Elysi – umque colo Huc – casta Si – bylla** (*Verg. Aen. 5, 735*)

e.g. **Quid struit – aut qua – spe || ini – mic(a) in – gente mo – ratur** (*Verg. Aen. 4, 235*)

β) Αν τυχόν η επόμενη λέξη είναι το **es** ή **est**, τότε μένει το φωνήεν της προηγούμενης λέξεως και αποσιωπάται το **-e** του **es** ή **est**, e.g. **homo (e)s, homo (e)st**. Το ίδιο ισχύει και για την φράση **dicendum (e)st**.

ΣΗΜΕΙΑ ΣΤΙΞΗΣ

§20 Τα σημεία στίξης που χρησιμοποιούσαν οι Λατίνοι είναι τα εξής:

1. **Η τελεία στιγμή** (punctum) [.]
2. **Το κώλο** (colon) [:]
3. **Το ημίκωλο** (punctum et comma ή semicōlon) [;]
4. **Το κόμμα** (comma ή virgŭla) [,]
5. **Το ερωτηματικό** (signum interrogationis) [?]
6. **Το επιφωνηματικό** (signum exclamacionis) [!]
7. **Η παρένθεση** (parenthēsis) [()]
8. **Η παράγραφος** (paragraphus) [§]